

GELENEKSEL SAFRANBOLU EVLERİNDE KAPI HALKA VE TOKMAKLARI

GÖKTAŞ KAYA, Lütfiye
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Safranbolu'yu ülkemizde ve dünyada ön plana çıkaran en önemli özellik geleneksel Türk mimari tarzındaki evleridir. Bu evlerin kapılarında yer alan kapı halka ve tokmakları maden işçiliğinin önemli örnekleridir. Safranbolu'da halkalar iki grupta, tokmaklar ise altı grupta toplanmaktadır. Halkalar genellikle demir, tokmaklar ise tunç ve pirinçten yapılmıştır. Yapım tekniği olarak dövme ve döküm teknikleri tercih edilmiştir. Kullanılan malzeme demir ise dövme, tunç ve pirinç ise döküm tekniği kullanılmıştır. Genellikle halkalar dövme, tokmaklar ise döküm tekniğinde yapılmıştır. Son dönem üretiminde ise döküm tekniği öne çıkmıştır. Süsleme tekniği olarak; “Kazıma”, “Kabartma” ve “Delik İşi” tekniği ile karşılaşılmaktadır. Günümüz üretiminde delik işi tekniği ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmada yapısal özellikleri ve işlevleri dikkate alınarak kentin *Şehir* ve *Bağlar* bölgesindeki halka ve tokmaklar belirlenmiş, alt gruplara ayrılarak tipoloji yapılmıştır. Örnekler Türkiye'nin 25 farklı bölgesindeki örneklerle karşılaştırılıp, geleneksel kapı halka ve tokmakları Anadolu maden sanatı açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel ev, Safranbolu, maden sanatı, kapı halkaları, kapı tokmakları.

ABSTRACT

The Door-Rings and Knockers of Traditional Safranbolu Houses

The most important feature which makes Safranbolu distinctive in Turkey and the world is the houses with the traditional Turkish architecture style. The door-rings and door-knockers on the doors of those houses are the most important samples of metalwork. While door-rings are divided into two categories and door-knockers are six categories in Safranbolu. Door-rings are generally made of iron, door-knockers are made of bronze and brass. While producing these rings and knockers forging and casting methods were used. Forging methods was used for iron products and casting methods was used for bronze and brass products. Door-rings were generally produced by using forging method and door-knockers were produced by casting method. Nowadays casting method has gained much importance for the production of these materials. Carving, relief and piercing techniques have been used for decoration. Nowadays Delik İşi (piercing work) has gained much importance as a decoration technique. In this research study, the

door-rings and knockers of the houses both in the *Şehir* and *Bağlar* section of the Safranbolu city have been determined related to their structures and functions and subdivided typologically. These samples in this study were compared with the samples from 25 different regions of Turkey and were evaluated according to the traditional door-rings and knockers of Anatolian metalwork.

Key Words: Traditional houses, Safranbolu, metalwork, door-rings, door-knockers.

GİRİŞ

Doğal ve çevresel etkenlere karşı koyarak yüzyıllardır ayakta kalmayı başarmış olan geleneksel Türk evleri, mimarisi, taş işçiliği, ahşap işçiliği ya da kalem işleri gibi özelliklerinin yanı sıra kapıları ve kapılarındaki madenî elemanları ile de dikkat çekicidir.

Herhangi bir mekâna giriş ve çıkışı sağlayan yapı elemanı olan kapılar üstünde yer alan kapı halka ve tokmakları önemli maden işi örneklerindedir. Halka ve tokmaklar günümüz kapılarında yer alan kapı zili yerine kullanılmıştır. Bir bahçe içinde yer alan, iki ya da üç katlı, içinde birkaç ailenin yaşadığı evlerde, teknolojinin gelişmediği zamanlarda, eve gelenin sesini duyurabilmesinin güçlüğü düşünüldüğünde kapı üstlerindeki halka ve tokmakların gerekliliği daha da ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada geleneksel Safranbolu evlerinin kapı halka ve tokmakları incelenmiştir. Safranbolu'yu ülkemizde ve dünyada ön plana çıkaran bu evler, yüzlerce yıllık bir süreçte oluşan Türk kent kültürünün günümüzde yaşamaya devam eden önemli yapı taşlarındandır. İlçede XVIII. ve XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarından kalma yaklaşık 2000 geleneksel ev vardır. Bunların 800 kadarı yasal koruma altındadır. Safranbolu'da 1970'li yıllarda başlayan tarihi korumacılığa yönelik yerel çalışmalar, 1976 yılında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından kentin korunması kararı ile sonuçlanmış ve 1985'te kentin *şehir* ve *bağlar* bölgesi sit alanı olarak ilan edilmiştir. Korumacılıktaki başarısından dolayı 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Miras Şehirleri listesine alınmış ve 2003 yılında Rodos'ta yapılan Dünya Miras Şehirleri Organizasyonu (OWHC) toplantısında dünyanın en iyi korunan 20 kentinden biri olarak seçilmiştir.

Yörede geleneksel evler kışlık ve yazlık olarak iki ayrı bölgede toplanmıştır. Kışlık bölge, iklimin olumsuz etkilerine karşı korunmuş, alçak rakımlı iki vadi içinde yer alan ve günümüzde *eski çarşı* olarak adlandırılan *şehir* bölgesidir. Yazlık bölge ise şehirden birkaç yüz metre yüksekte, hava akımına açık olan *bağlar* bölgesidir. Safranbolu'da hemen hemen herkesin bir kışlık bir de yazlık evi vardır. Adı geçen iki bölge günümüzde de sit alanıdır.

Safranbolu geleneksel evleri ile ilgili çok sayıda çalışma olmasına karşın, bu evlerde karşılaşılan maden işçiliğine ait bir araştırma yapılmamıştır. Son dönemlere kadar halka ve tokmaklar daha çok fotoğraf sanatçılarının ve halk bilimcilerin dikkatini çekmiş, Sanat Tarihi açısından sistemli bir çalışma yapılmamıştır. Üstelik halka ve tokmaklar Safranbolu evlerinde karşılaşılan maden işçiliği örneklerinin yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır.

Çalışmada öncelikle, kentin *şehir* ve *bağlar* bölgesinde alan taraması yapılarak halka ve tokmaklar belirlenmiştir. Örnekler, işlevleri ve yapısal özellikleri dikkate alınarak alt gruplara ayrılmıştır. Aynı örnekleri tekrardan kaçınmak amacıyla farklılık gösteren 100'e yakın kapı halkası ve tokmağı incelenmiş ancak, bu çalışmaya sınırlı sayıdaki örnek dâhil edilebilmiştir. Çalışma sonunda tüm örnekler ait oldukları alt gruplara göre liste şeklinde sunulmuştur. Safranbolu örnekleri, Türkiye'nin inceleme yaptığımız 25 farklı yöresindeki örneklerle ve yayınlarda geçenlerle karşılaştırılıp, geleneksel kapı halka ve tokmakları maden sanatı açısından değerlendirilmiştir. Ancak diğer yörelerdeki örneklerin tamamını da çalışmaya dâhil etmek mümkün olmadığından gruplara ait her yöreden yalnızca birer örnek verilebilmiştir. Bununla birlikte çalışma, Safranbolu'nun yanı sıra Türkiye kapı halka ve tokmakları hakkında da özet bir değerlendirme sunmaktadır.

I. Geleneksel Safranbolu Evlerinde Kapılar

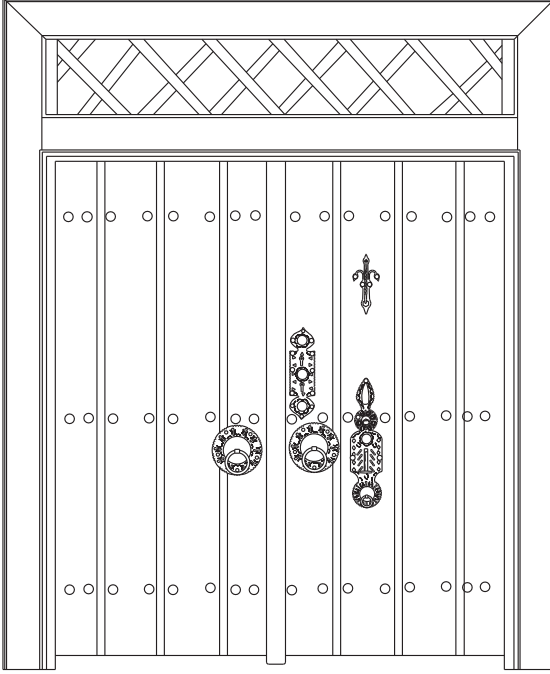
Safranbolu'da kapılar genellikle iki bölümden yöresel ismi ile *kanattan* oluşur. İnsan ve hayvanların geçmesi için kapının tek kanadı açılırken, düğünlerde ya da yüklü hayvanların gireceği zamanlarda iki kanat birden açılır. Kapı kanatları yan yana getirilmiş düşey tahtaların arkadan üç yatay kuşakla tutturulmasıyla yapılmıştır. Tahtalar bu kuşaklara yörede *kalpaklı çivi* denilen bombeli, iri başlı çivilerle dışardan çakılmıştır. Kalpaklı çiviler tahtaları kuşaklara bağlamakla kalmayıp aynı zamanda kapıyı da süslemektedir. Kapılar kasaya büyük menteşeler yöresel deyimi ile *güllaplar* ile tutturulmuştur. Kapı üstünde biniler bulunmaktadır. Kapı dış yüzeyinde kasaya bağlı geniş bir pervaz dolanmaktadır.

Kapının çalışma sistemi şöyledir: Kapı çalındığında kapı kilidinin diline bağlı bir ip orta kattan çekilmekte, dışarıdaki kişi de kapı mandalını yukarı kaldırarak kapıyı açmaktadır. Mandal düzeni, kapı lentosundan kendi ağırlığı ile sarkan yatay bir tahta parçası kapı kanadının arkasına dayanarak kapının açılmasını engellemektedir. Kapı kanadının arkasında belirli bir noktada, yukarı aşağı hareket edebilen düşey bir tahta bulunmaktadır. Bu tahtanın alt ucuna bağlı bir demir mandal dışarıdan yukarı kaldırılınca düşey tahta lentodan aşağı sarkan ve kanadın açılmasını engelleyen çubuğu yukarı kaldırarak kanadı açmaktadır (Günay, 1989: 112-113).

Kapı iç yüzünde ise mandal kolu, kilit ve kapıyı kilitlemeye yarayan demir düzenek yöresel deyimi ile *reze* bulunmaktadır. Rezenin yerini günümüzde sürgü ya da zincir sistemi almıştır. Kilitte genellikle iki anahtar deliği vardır. Alttaki

delik sürgüyü hareket ettirerek kapıyı kilitlemekte ve açmakta, üstteki delik ise kapı dilini yukarı kaldırarak kapının açılmasını sağlamaktadır (Günay, 1989: 113). Kapı üstünde halka ve tokmak, yöresel adlandırma ile *şakşak*, kapı kolu, kapı mandalı, mandal aynası, kilit ve kilit aynası yer almaktadır (**Çizim 1**).

Çizim 1: Bir Safranbolu kapısında halka, tokmak, kilit, mandal ve aynaların konumlanması.

II. Kapı Halkaları ve Tokmaklarının Tarihçesi

Tarihî gelişim süreci içinde kapı halkaları ve tokmakları incelendiğinde, batı dünyasında MÖ 9. yüzyılda, daha sonra da Roma döneminde kapı halkalarından söz edildiği görülmektedir (Baş, 1996: 55). Mısırlıların tahtadan kilitler yaptığı ancak kapıyı çalmak için tokmak yapmadığı bilinmektedir (Şapolyo, 1970: 13). Anadolu Selçuklularında bazı yapılarda kapı tokmaklarına rastlanmaktadır. Anadolu'ya ait kapı tokmaklarının günümüze gelebilen en eski örneği Artuklulara aittir. Mardin Cizre Ulu Cami'nin kapısında yer alan ve 13. yüzyıl başlarına tarihlenen ejder biçimli bir çift tokmağın biri bu gün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, diğeri Kopenhag David Koleksiyonu'nda bulunmaktadır (Yücel, 1978: 168-174; Erginsoy, 1978: 327, 440). 15. yüzyılda Osmanlılarla birlikte kapı halka ve tokmakları yaygınlaşmış ve bir sanat dalı hâline gelmiştir.

Halka ve tokmaklar yalnızca evlerde değil, camii, türbe, medrese, han, kütüphane gibi farklı yapıların kapılarında da yer almıştır. Kullanıldıkları yerlere göre biçim, malzeme, yapım ve süsleme teknikleri farklılık göstermektedir. Halka şeklinde olanlar genellikle evlerde, yılan şeklinde olanlar kalelerde, “ya fettah” ya da “ya hafız” yazılılar camii ve türbelerde kullanılmıştır (Şapolyo, 1970: 14).

III. Geleneksel Evlerde Kapı Halka ve Tokmakları

Geleneksel Türk evlerinde kullanılan kapı halkası ve tokmağı konuyla ilgili yayınlarda çoğu zaman birbirine karıştırılmış ve farklı yapısal özelliğe sahip olmalarına karşın tokmak adı altında toplanmıştır. Kapı tokmaklarının ana işlevi kapıya vurulmak yoluyla ses çıkartmaktır (Arseven, 1947: 951). İki madenin karşılıklı gelerek çıkarttığı ses, gelenin sesini duyurmak için zil yerine kullanılır. Tokmakların diğer bir işlevi çekerek kapıyı kapatmaktır. Bu yönden kapı kolu görevini de yapmaktadırlar. Bu anlamda tokmaklar halkaların daha gelişmiş şekilleridir (Çal, 1999a: 275).

Kapı halkalarının görevi ise kapı kanatlarını çekip kapatmaktır. Elin tutması için yapılmışlardır (Arseven, 1947: 949). Bu işlev farklılığından dolayıdır ki bazı kapılarda tokmak ile halka bir arada bulunabilmektedir. Safranbolu’da halkaların aynı kapı kollarında olduğu gibi kapının her iki kanadında ve ortada yer alması kanatları çekip kapatmak amaçlı olduklarının göstergesidir. Tokmaklar ise halkalardan daha üst seviyede ve yalnızca bir kanattadır. Bu da tokmakların kapı zili yerine kullanıldığını göstermektedir. Ancak zaman içinde halkaların kapı çalmak için de kullanılmaları tokmak ile halka ayırımı güçleştirmiş ve günümüzdeki karışıklığa neden olmuştur.

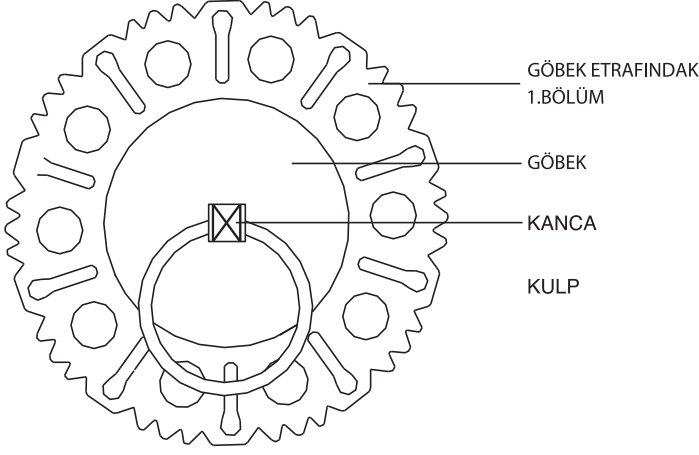
Safranbolu’da kapıyı çalmaya yarayan elemana *şakşak* adı verilmektedir. Dolayısıyla bu terim aslında tokmak karşılığıdır. Ancak zamanla halkaların tokmak yerine kullanılmasıyla şakşak halkalar için de kullanılır olmuştur. Halka ya da tokmak ayırımı yapmaksızın Anadolu’nun diğer bölgelerinde birbirine geçmiş olan şakşak, kimi yerde günümüz Safranbolu’sunda olduğu gibi hem halka hem tokmak yerine, kimi yerde yalnız tokmak yerine ya da Divriğ ve Kemaliye’de olduğu gibi (Özen, 1985: 57) halka yerine kullanılmaktadır.

IV. Kapı Halkaları

Safranbolu kapı halkaları yapısal olarak üç ve dört bölümden oluşanlar şeklinde başlıca iki grupta toplanmaktadır.

IV.a. Dört Bölümlü Halkalar

Bir halkayı oluşturan dört bölüm şöyledir (**Çizim 2**)

Çizim 2: H.1. Dört Bölümlü Halka.

1. En Dışta Göbeğin Etrafında Yer Alan Bölüm: Kazıma, kabartma ya da delik işi tekniğinde süslenmiştir. Kenar biçimi örnekler göre farklılık göstermektedir. Düz, dilimli, üçgen biçimli, testere dişli gibi.

2. Göbek Bölümü: Dışa doğru çıkıntı yaparak bir kabarıya benzemektedir. Çapı ve derinliği farklılık göstermektedir. Ortasında kulp takılmasına yarayan bir delik bulunmaktadır.

3. Kanca: Kulpun göbeğin ortasındaki deliğe yerleştirilmesinde kullanılmaktadır. Bir maşaya benzemekte ve baş kısmı kapı dışında kalacak şekilde kapıya çakılmaktadır.

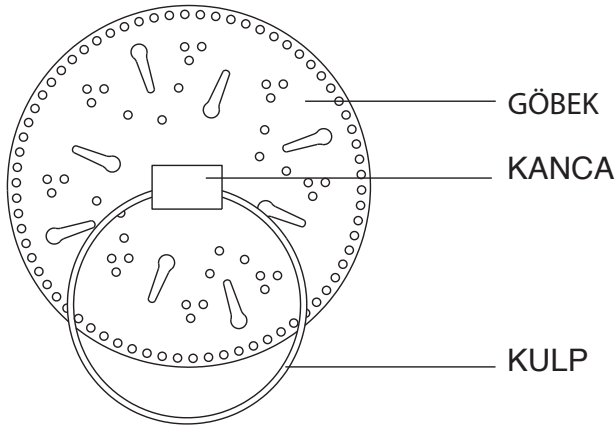
4. Kulp: Göbeğe kanca ile tutturulan, kapıyı çekerek kapatırken elin yerleştirilmesine yarayan bölümdür.

Dört bölümlü Safranbolu halkaları biçimsel açıdan incelendiğinde, farklılığın göbek etrafındaki birinci bölümde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan gruplama yapılamayacak kadar çeşitlilik göstermektedir. Üçgen dilimli olanlar, düz ya da yuvarlak testere dişli olanlar, farklı delik işi süslemelere sahip olanlar gibi (**Resim 1-4, bkz.:** s. 1551-1553).

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu (**Resim 5, bkz.:** s.1553) ve Daday'da (**Resim 6, bkz.:** s.1554) örnekleri ile karşılaşılmıştır.

IV.b. Üç Bölümlü Halkalar

Üç bölümden oluşan halka örnekleri göbek, kanca ve kulptan oluşmuştur. Göbek etrafında yer alan bir bölümleri yoktur (**Çizim 3**).

Çizim 3: H.2. Üç Bölümlü Halka

Bu açıdan ilk halka grubundan ayrılmaktadır. Grubun Safranbolu örnekleri arasındaki farklılık göbek bölümünde ortaya çıkmaktadır. Bu bölüm delik işi tekniğinde bitkisel ya da geometrik motiflerle süslüdür (**Resim 7-9, bkz.:** s. 1554-1555).

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu (**Resim 10, bkz.:** s.1556), Tosya (**Resim 11, bkz.:** s. 1556), Çorum (**Resim 12, bkz.:** s. 1557), İzmir (**Resim 13, bkz.:** s.1557), Birgi, Kula (**Resim 14, bkz.:** s. 1558), Cumalıkızık (**Resim 15, bkz.:** s.1558) ve Zeytinbağı'nda (**Resim 16, bkz.:** s. 1559), örnekleri ile karşılaşılmıştır. Ayrıca yayınlarda Divriği (Özen, 1985; **Resim 3-6**) ve Göynük (Çal, 1999a: 277) örnekleri yer almaktadır.

Anadolu esnaf kuruluşları içinde olan demirciler ve bakırcılar günümüzde birçok bölgede olduğu gibi Safranbolu'da da geleneksel yöntemlere yakın yöntemlerle üretime devam etmektedir. Kapı halka ve tokmakları da demirci loncası üretiminin bir parçasıdır. Günümüz kapı halkalarında yapım malzemesi olarak genellikle sac kullanılmaktadır. Şehir bölgesinde Demirciler Çarşısı'nda çalışan bir demirci ustasından¹ halka yapımıyla ilgili olarak öğrenilenlere göre, bugünkü halka yapımında üç farklı boyutta kalıp kullanılmaktadır. Büyük kalıp 11 cm çapa, 4 cm derinliğe, orta kalıp 9 cm çapa, 3.5 cm derinliğe, küçük kalıp 7.5 cm çapa, 3.5 cm derinliğe sahiptir.

Dövmede kullanılan miller ve çekiç istenilen halka boyutla orantılıdır. Örneğin, küçük kalıpta küçük mil ve küçük çekiç kullanılmaktadır. İstenilen boyuta uygun 1mm. kalınlığındaki sac levhalar ateşte ısıtıldıktan sonra kalıplara yerleştirilmekte, yuvarlaklığı alması için kalıp mili ve çekiçle birkaç kez vurulmaktadır. İstenilen yuvarlaklık elde edilince kalıptan çıkarılarak levhanın kenarları çekiçle

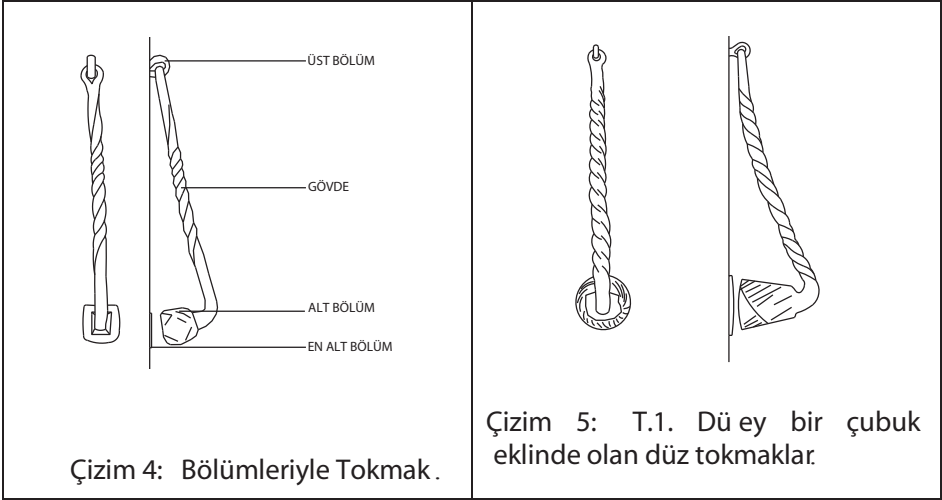
¹ Demirci ustası Sayın Hüseyin Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

düzeltilmektedir. Yuvarlaklığın oranı kenarlardaki kırılma ile anlaşılmaktadır. Sonra plaka ısıtılmakta, kalıpta çekiçlenmekte ve kenarları düzeltilmektedir. Tekrar ateşte ısıtıldıktan sonra aynı işlem yinelenmektedir. Plaka ateşte kızarana kadar kalmaktadır. Bu sürenin ayarlanması çok önemlidir. Çünkü, plaka ateşte fazla kaldığında erimekte, az kaldığında ise zor çekiçlenip, şekil almamaktadır.

Bu şekilde yapılan halka kapıya tutturulmaktadır. Anadolu’da halkalar kapıya tutturulurken, kapı ile halka arasına genellikle kadife bir kumaş parçasının yerleştirildiği bilinmektedir. Bu kumaş, maden halkanın özellikle yağmur gibi dış etkenler sonucunda paslanarak ahşap kapıya zarar vermesini engellemekte, aynı zamanda da halkanın delik işi tekniğindeki bölümde hoş bir görüntü sağlamaktadır. Divriği halkalarında kırmızı kadifenin kullanıldığı bilinmekle birlikte (Özen, 1985: 58), Safranbolu’da yaptığımız araştırmalar sonucunda birkaç örnekte yeşil kadife kullanımına rastlanmıştır. Akçasu Sokak’ta yer alan, bugün Karabük Üniversitesi Konuk Evi olarak kullanılan evin restorasyon çalışmaları sırasında görülen halka içinde yeşil kadife kullanımı bu örneklerden biridir.

V. Kapı Tokmakları

Kapı tokmakları yapısal olarak dört bölümden oluşmaktadır (**Çizim 4**).

- 1. Gövde:** Kapı tokmağının ana elemanıdır. Çok farklı biçimlerde yapılmıştır.
- 2. Üst bölüm:** Kapı çivisi de denilebilen maşa biçimindeki elemandır. Geleneksel Türk kapı tokmaklarında dövme demirden yapılmaktadır. Gövdenin üst ucundaki delikten kapı çivisinin bir kolu geçirildikten sonra kapıya çakılmaktadır. Kapının dışında kalan başı bir halka şeklindedir (çal, 1999a; 275).
- 3. Alt bölüm:** Ses çıkartmak amacıyla vuran elemandır.
- 4. En alt bölüm:** Ses çıkartmak amacıyla vurulan elemandır. Kapıya ayrı olarak

yerleştirilmektedir. Tokmak gruplarına göre biçimi farklılık göstermektedir. Kimi gruplarda bu amaç için kalpaklı çivi kullanılırken, kimilerinde bitkisel biçimli bir parça olabilmektedir.

Biçimsel açıdan değerlendirildiğinde Safranbolu’da tokmaklar 6 ana grupta toplanmaktadır.

V.a. Düşey Bir Çubuk Şeklinde Olan Düz Tokmaklar

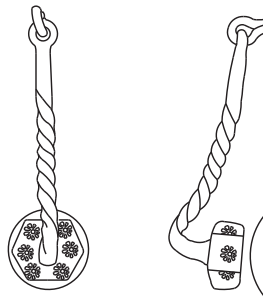
Düşey çubuklar daire, kare ya da dikdörtgen kesitli, üstleri düz, burgulu ya da yarı düz yarı burguludur. Alt bölüm yani vurma kısmı daire ve altıgen kesitli, düz ya da yivlidir (**Çizim 5, bkz.:** s. 1382; **Resim 17, bkz.:** s. 1559).

Yaptığımız araştırmalarda Kula (**Resim 18, bkz.:** s. 1560), Kastamonu (**Resim 19, bkz.:** s. 1560), Küre,

Tosya, Bartın, Çorum (**Resim 20, bkz.:** s. 1561) ve Sivrihisar’da (**Resim 21, bkz.:** s. 1561) örnekleri ile karşılaşmıştır. Ayrıca yayınlarda Karaman, Konya, Afyon, Akşehir, Samsun, Tokat, Harput, İçel, Tunceli ve Çemişkezek (Çal, 1999b: 50), Amasya (Doğanbaş, 1997: 44), Niğde (Çal, 1999c: 123) ve Divriği (Özen, 1985: 59; **Resim 9-10, Denktaş, 2005: Fotoğraf 1**) örnekleri yer almaktadır.

V.b. Düşey Bir Çubuk Şeklinde Olup, Alt Bölüme Doğru Bir Kıvrım Yapan Tokmaklar

Düşey çubuklar daire, kare ya da dikdörtgen kesitli, üstleri burguludur. Alt bölüm yani vurma kısmı daire ve kare kesitlidir (**Çizim 6, Resim 22, bkz.:** s. 1562).

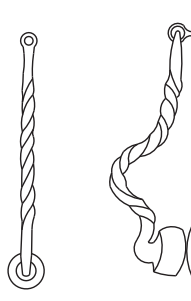

Çizim. 6. T.2. Düşey bir çubuk şeklinde olup, alt bölüme doğru bir kıvrım yapan tokmaklar

Yaptığımız araştırmalarda Kula (**Resim 23, bkz.:** s.1562), Bartın (**Resim 24, bkz.:** s.1563) ve Çorum’da (**Resim 25, bkz.:** s.1563) örnekleri ile karşılaşmıştır. Ayrıca yayınlarda bire bir benzemese de grubun en yakın örneği ile Divriği’de karşılaşmaktadır (Denktaş, 2005: **Fotoğraf 3**). Safranbolu’da yer almamakla birlikte, aynı grubun dışı doğru iki kıvrım yapan örneklerini yine Divriği’de bulmak mümkündür (Özen, 1985: 59; **Resim: 13-17, Denktaş, 2005; Fotoğraf 10-11**).

V.c. Düşey Bir Çubuk Şeklinde Olup, Orta Kısımında Dışa Doğru Bir Kıvrım Yapan Tokmaklar

Düşey çubuklar daire, kare ya da dikdörtgen kesitli, üstleri burguludur. Alt bölüm yani, vurma kısmı daire ve kare kesitlidir (**Çizim 7, Resim 26, bkz.:** s. 1564).

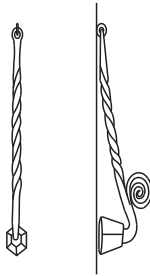

Çizim 7: T.3. Düşey bir çubuk şeklinde olup, orta kısmında dışa doğru bir kıvrım yapan tokmaklar.

Yaptığımız araştırmalarda Bartın'da (**Resim 27, bkz.:** s. 1564) örnekleri ile karşılaşmıştır. Yayınlarında Divriği'de dışa doğru iki kıvrım yapan örnekler yer almaktadır (Özen, 1985: 59: **Resim 13-17**)

V.ç. Düşey bir çubuk şeklinde olup, ayrı bir tutma yerine sahip olan tokmaklar

Tutma yeri gövdenin herhangi bir yerinde, düz ya da içe ve dışa kıvrımlıdır. Üstleri düz ya da yarı burguludur (**Çizim 8, Resim 28, bkz.:** s.1565).

Çizim 8: T.4. Düşey bir çubuk şeklinde

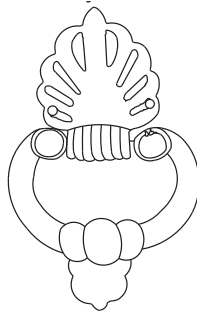
Türkiye'nin araştırma yaptığımız farklı yörelerinde grubun örneğine rastlanmamıştır. Safranbolu örneklerine bire bir benzemese de gruba dâhil edilebilecek en yakın örnek Divriği'dedir (Denktaş, 2005; **Fotoğraf 4**).

Sözü edilen dört grubun örneklerinde de tokmağın en alt bölümü yani vurulan eleman kalpaklı bir çividir.

V.d. Soyut Bitkisel Motifli Tokmaklar

V.d.1. Gövdenin Volütlü Olduğu Örnekler

Tokmağın üst, alt ve en alt bölümünün bitkisel motifli olduğu grupta “C” biçimli gövdenin ortasında volütler vardır (**Çizim 9, Resim 29, bkz.: s.1565**).

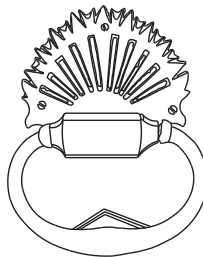

Çizim 9: T.5.1. Gövdenin volütlü olduğu örnekler

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu (**Resim 31, bkz.: s.1566**), Küre (**Resim 32, bkz.: s.1567**), Tosya (**Resim 33, bkz.: s. 1567**), Daday (**Resim 34, bkz.: s.1568**), Sivrihisar (**Resim 36, bkz.: s.1569**), Mudurnu, Bartın (**Resim 30, bkz.: s.1566**), Beypazarı (**Resim 37, bkz.: s.1569**), Cumalıkızık (**Resim 38, bkz.: s.1570**), Şirince, Edirne (**Resim 39, bkz.: s.1570**) ve Tekirdağ'da (**Resim 40, bkz.: 1571**) örnekleri ile karşılaşmıştır. Ayrıca yayınlarda; Adana, Afyon, Akşehir, Gerze, Giresun, Tokat, Ayaş, Niğde, İnebolu (Çal, 1999a: 280), Kayseri (Kartal, 1988: 27) ve Divriği (Denktaş, 2005: 117, **Fotoğraf 16**) örnekleri yer almaktadır.

V.d.2. Gövdenin Düz Olduğu Örnekler

Tokmağın üst, alt ve en alt bölümünün bitkisel motifli olduğu grupta “C” biçimli düz bir gövde vardır. Bir önceki gruptan gövdenin volütsüz olmasıyla ayrılır (**Çizim 10, Resim 41, bkz.: s. 1571**).

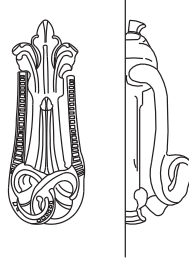

Çizim 10: T.5.2. Gövdenin düz olduğu örnekler

Yaptığımız araştırmalarda Daday, Bartın (**Resim 42, bkz.:** s. 1572), Zeytinbağı (**Resim 43, bkz.:** s. 1572), Kırklareli (**Resim 44, bkz.:** s. 1573) ve Sivrihisar'da (**Resim 45, bkz.:** s. 1573) örnekleri ile karşılaşılmıştır. Yayınlarda ise Divriği (Denktaş, 2005: **Fotoğraf 14**) örnekleri yer almaktadır.

V.d.3. Gövdenin Tamamen Bitkisel Motifli Olduğu Örnekler

Gövdenin tamamen bitkisel motifli olduğu grupta, tokmağın en alt bölümü yani vurulan eleman da bitkisel biçimlidir (**Çizim 11, Resim 46-47, bkz.:** s. 1574).

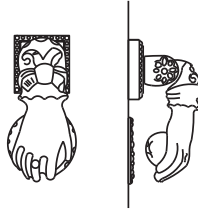
Çizim 11: T.5.3. Gövdenin tamamen bitkisel motifli olduğu örnekler

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu, Denizli, Bartın (**Resim 48, bkz.:** s. 1575), Kula (**Resim 49, bkz.:** s. 1575), şirince (**Resim 50, bkz.:** s.1576) ve Tosya'da (**Resim 51, bkz.:** s.1576) örnekleri ile karşılaşılmıştır. Ayrıca yayınlarda Kayseri (Kartal, 1988: 26), Divriği (Denktaş, 2005: 117: **Fotoğraf 15**) ve Trabzon (Olşen, 1988: 103) örnekleri yer almaktadır.

Biçim ve üslup açısından bu grup, XVIII. yüzyılla birlikte Osmanlı toplumunu etkilemeye başlayan Barok üslubun izlerini taşımaktadır. Başlangıçta Avrupa'dan örnekler ithal edilse de sonrasında benzer üretimler Anadolu'da yapılmaya devam etmiştir.

V.e. El Biçimli Tokmaklar

Bol, kıvrımlı bir elbiseyle bilekten itibaren verilen sağ el, avuç içinde bir top tutar şekilde yapılmıştır. Orta parmakta yüzük vardır (**Çizim 12, Resim 52, bkz.:** s. 1577).

Çizim 12: T.6. El biçimli tokmaklar.

Türkiye örnekleri değerlendirildiğinde bu biçimle genellikle karşılaşılmakla birlikte, sağ ya da sol olarak el ve yüzüklü parmak farklılık gösterebilmektedir.

Yaptığımız araştırmalarda Kastamonu (**Resim 53, bkz.:** s. 1577) Tosya (**Resim 54, bkz.:** s. 1578), Beypazarı (**Resim 55, bkz.:** s. 1578), Çorum (**Resim 56, bkz.:** s. 1579), Denizli (**Resim 57, bkz.:** s. 1579), Küre (**Resim 58, bkz.:** s. 1580), Eskişehir (**Resim 59, bkz.:** s. 1580), Bartın (**Resim 60, bkz.:** s. 1581), Tire (**Resim 61, bkz.:** s. 1581), Gaziantep (**Resim 62, bkz.:** s. 1582), İzmir (**Resim 63, bkz.:** s. 1582), Şirince (**Resim 64, bkz.:** s. 1583) ve Kahramanmaraş'ta (**Resim 65, bkz.:** s. 1583) örnekleri ile karşılaşılmıştır. Ayrıca yayınlarda Tarsus, Amasya, Ayaş, Niğde, Diyarbakır, İnebolu, Afyon, Bitlis, Bolvadin, Boyabat, Elazığ, Giresun, Gerze, Hatay, Isparta, Karaman, Konya, Mardin, Mersin, Niksar, Siirt, Sinop, Tokat, Urfa, Uşak, Yalvaç, Zile (Çal, 1999a: 278-279), Kayseri (Kartal, 1988: 26-27) ve Divriği (Denktaş, 2005; **Fotoğraf 20**) örnekleri yer almaktadır.

Bu grubun da Batılılaşma dönemiyle birlikte önceleri Avrupa'dan ithal edildiği, sonra benzer üretimin Anadolu'da devam ettiği düşünülmektedir (Çal, 1999a: 275). Bu da, el biçimli kapı tokmaklarının hangisinin ithal, hangisinin yerli üretim olduğunu ve tarihlerini belirlemeyi güçleştirmektedir. Eski tarihli bir yayın olmasından dolayı Arseven (1947: 951)'in bu tip tokmakları XVI. yüzyıla tarihlendirdiğini de belirtmek gerekir. Ancak biz de XVIII. yüzyıl sonrası özellikle etkilerin yoğunlaştığı XIX. yüzyıl üretimi olduklarını düşünmekteyiz.

DEĞERLENDİRME

Malzeme açısından değerlendirme yapıldığında Safranbolu halka ve tokmaklarında tunç, pirinç ve demir kullanıldığı görülmektedir. Son dönemlerde yapılmaya devam eden örneklerde ise sac kullanılmaktadır. Halkalar genellikle demir, tokmaklar ise tunç ve pirinçten yapılmıştır. Yapım tekniği olarak dövme ve döküm teknikleri tercih edilmiştir. Kullanılan malzeme demir ise dövme, tunç ve pirinç ise döküm tekniği kullanılmıştır. Yani genellikle halkalar dövme, tokmaklar ise döküm tekniğinde yapılmıştır. Son dönem üretiminde ise döküm tekniği öne çıkmıştır. Süsleme tekniği olarak ise kazıma, kabartma ve delik işi tekniği ile karşılaşılmaktadır. Günümüz üretiminde delik işi tekniği ağırlık kazanmıştır. Kullanılan malzeme, yapım ve süsleme tekniği açısından Safranbolu örnekleri genel olarak Türkiye'deki geleneksel kapı halka ve tokmaklarıyla paralellik göstermektedir.

Kullanım yaygınlığı açısından değerlendirildiğinde, Türkiye örneklerinde halkaların tokmalardan daha yaygın kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir ki, Safranbolu'da da aynı durum söz konusudur. Halkalar daha yoğun kullanılmakla birlikte biçim açısından fazla çeşitlilik yoktur. Yoğunluk açısından azlık gösteren tokmaklar ise biçimlerinin zenginliği ile dikkat çekmektedir.

Öncelikle işlevsellikleri gereği var olan madeni kapı elemanları zaman içinde ustanın becerisi ve bunun yörede kabul görmesi doğrultusunda birer süsleme

elemanı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye geleneksel kapılarında kullanılan bu madenî elemanların birer süsleme yüzeyi olarak değerlendirildiği bölge ve örnekler vardır. Safranbolu’da da fazla olmamakla birlikte, adı geçen elemanlar üstünde süslemeye rastlanmaktadır. Özellikle tokmaklarda üçüncü bölüm olan alt bölüm yani vurma elemanlarındaki süslemeler dikkat çekicidir.

Kentin iki bölgesinde de kapı halka ve tokmaklarının üstlerinde tarih ya da yazıya rastlanmamıştır. Bu özellik genel Türkiye örnekleriyle benzerlik göstermekte ve tarihlendirme sorununu beraberinde getirmektedir. Kimi zaman çürüyen bir kapının eski tarihli madeni elemanları yeni bir kapıda kullanılmakta, kimi zaman da eski bir kapıda yeni madeni kapı elemanlarıyla karşılaşılmaktadır. Üstelik Safranbolu’da kısmen geleneksel biçim ve motiflerin uygulandığı günümüz üretimi de dikkate alındığında tarihlendirme yapabilmek çok güçtür.

Bağlar ve şehir bölgesindeki halka ve tokmaklar genel olarak karşılaştırıldığında kullanım yaygınlığı, malzeme, teknik, biçim gibi özellikler açısından farklılık olmamakla birlikte, dikkat çeken tek farklılık bağlar bölgesindeki örneklerin daha özgün olmasıdır. Şehir bölgesindekiler, turizm hareketlerinin yoğun olduğu bölge olmasının etkisiyle süregelen restorasyon çalışmaları sonucunda, geleneksel biçimli ancak günümüze daha yakın üretimlerdir. Her ne kadar tarihli örnek olmasa da biçimsel açıdan kent örnekleri Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı geleneğini devam ettirmektedir.

Ayrıca Safranbolu örnekleri inceleme yapılan yörelerdeki örnekler ve yayınlarda yer alanlarla karşılaştırıldığında işçilik açısından çok daha ince ve özenlidir.

KAYNAKÇA

Arseven, Celal Esad, (1947), “Kapı Halkası”, “Kapı Tokmağı”, **Sanat Ansiklopedisi**, II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.949-951.

Barlas, Uğuroğlu, (1997), “Halk Bilimi Açısından Safranbolu Evleri ve Kapı Tokmakları”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Sektörünü Bildirileri**, Ankara: 104-111.

Berry, Burton, (1934), “Turkish Door Furnishings”, **Ars Islamica**, I/II, 223-229.

Çal, Halit, (1997), “Şanlıurfa Kapı Tokmakları”, **Şanlıurfa**, Ankara: 101-106.

-----, (1999a), “Osmanlı Kapı Halkaları ve Kapı Tokmakları”, **Osmanlı**, 11, 275-284.

-----, (1999b), “Afyon Şehrinin Kapı Tokmakları”, **Vakıf ve Kültür Dergisi**, 2 (6), 50-53.

-----, (1999c), “Niğde’de Kapı Tokmakları”, **Art Decor**, 77, 122-125.

Denktaş, Mustafa, (2005), “Divriği'nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19, 113-139.

Erginsoy, Ülker, (1978), **İslam Maden Sanatının Gelişmesi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Günay, Reha, (1989), **Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kartal, Mehmet, (1988), “Eski Kayseri’de Kapı Tokmakları”, **İlgi**, 53, 25-27.

Olşen, Koray, (1988), “Trabzon’da Kapı Tokmakları”, **Trabzon**, 2, 102-103.

Özen, Kutlu, (1985), “Divriği Demirci Esnafının Geleneksel Kapı Süsleme Sanatı”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1, 51-69.

Sönmez, Zeki, (1975), “Geleneksel Maden Sanatımızın Safranbolu’da Yaşatılan Örnekleri”, **T.T.O.K. Bülteni**, 54 (333), 18-19.

Şapolyo, Enver, (1970), “Kapı Tokmakları”, **Önasya**, 56, 13-14

Yücel, Erdem, (1978), “Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Ejder Figürlü Bir Kapı Tokmağı”, **Türk Kültürü**, 183, 168-174.

Safranbolu Kapı Halkaları

1. Dört Bölümlü Halka Örnekleri

Bağlar Bölgesi

1. Aslanlar Sk. No. 2
2. Aslanlar Sk. No. 9
3. Aslanlar Sk. No. 23
4. Aslanlar Sk. No. 33
5. Aslanlar sk. No. 37
6. Aslanlar sk. No. 37/A
7. Aslanlar Sk. No. 56
8. Çamlıca Sk. No. 1
9. Çamlıca Sk. No. 14
10. Değirmenbaşı Sk. No. 1
11. **Değirmenbaşı Sk. No. 11**
12. **Değirmenbaşı Sk. No. 55**
13. Develik Sk. No. 10
14. Hacıbey Sk. No. 28
15. Harmanlarbaşı Sk. No. 26

16. Kavuşturucu Sk. No. 15
17. Kurtuluş Cad. No. 11
18. Kurtuluş Cad. No. 11/A
19. Taşlıboğaz Sk. No. 8
20. Taşlıboğaz Sk. No. 11
- Şehir Bölgesi (Eski Çarşı)**
21. Akçasu Sk. Karabük Üniversitesi Konuk Evi
22. Eflani Sk. No. 2
23. Eflani Sk. No. 15
24. Erkut Sk. No. 2/A
25. Erkut Sk. No. 8
26. Hacı Baki Şükrü Efendi Evi No. 2
27. Hükümet Sk. No. 46
28. İzzet Paşa Güdüllü Sk. No. 9
29. Kaçak No. 2
30. Kaçak No. 26
31. Kaçak No. 26/A
32. Kaçak No. 35
33. Karakol Giriş Kapısı
34. Karakol İç Kapı
35. Karaüzüm Sk. Paşa Konağı
36. Müftü Sk. No. 9 Mustafa Sarıaltın Evi
37. Mescit Sk. No. 1
38. Mescit Sk. No. 16
39. Naip tarlası Sk. No. 4
40. Ulukavak Sk. 3
41. Ulukavak Sk. No. 8
42. Ulukavak Sk. No. 8/A
43. Topçu Köprüsü Sk. No. 2

2. Üç Bölümlü Halka Örnekleri

Bağlar Bölgesi

44. Değirmenbaşı Sk. No. 22
45. Değirmenbaşı Sk. No. 63
46. Hacıbey Sk. No. 27

47. Kavaklar Cad. No. 49

48. Kileci Sk. No. 4

49. Köyiçi Sk. No.Yok

50. Taşlıboğaz Sk.No.18

Şehir Bölgesi

51. Kaçak No. 11

52. Kaçak No. 16

53. Taş Minare Sk. No. 39

Safranbolu Kapı Tokmakları

T.1. Düşey bir çubuk şeklinde olan düz tokmaklar

Bağlar Bölgesi

54. Aslanlar Sk. No. 2

55. Değirmenbaşı Sk. No. 55

56. Taşlıboğaz Sk. No. 18

Şehir Bölgesi

57. Eflani Sk. No. 2

58. Eflani Sk. No. 15

59. Erkut Sk. No. 3

60. Kışlayanı Sk. No. 32

61. Taş Minare Sk. No. 2

T.2. Düşey bir çubuk şeklinde olup, alt bölüme doğru bir kıvrım yapan tokmaklar

Bağlar Bölgesi

62. Aslanlar Sk. No. 56

63. Çamlıca Sk. No. 1

64. Değirmenbaşı Sk. No. 13

65. Eski Hamam Sk. No. 1

66. Hacı Bakioğlu Şükrü Efendi Evi No. 2

67. Kavaklar Cad. No. 49

Şehir Bölgesi

68. Kaçak No.?

69. Kaçak No. 16

70. Yokuşbaşı Sk. No. 3

71. Yokuşbaşı Sk. No. 9

T.3. Düşey bir çubuk şeklinde olup, orta kısmında dışa doğru bir kıvrım yapan tokmaklar

Bağlar Bölgesi

72. Harmanlarbaşı Sk. No. 38

73. Harmanlarbaşı Sk. No. 28

74. Taşlıboğaz Sk. No. 8

Şehir Bölgesi

75. Kışlayanı Sk. No. 15

Tokmak 4. Düşey bir çubuk şeklinde olup, ayrı bir tutma yerine sahip olan tokmaklar

Bağlar Bölgesi

76. Aslanlar Sk. No. 2

77. Değirmenbaşı Sk. No. 11

78. İncekaya Cad. No. 8

Şehir Bölgesi

79. Mescit Sk. No. 1

80. Mescit Sk. No. 16

81. Taş Minare Sk. No. 20

T.5. Soyut bitkisel motifli tokmaklar

5.1. Gövdenin volütlü olduğu örnekler

Bağlar Bölgesi

82. Develik Sk. No. 11

83. Kavaklar Cad. No. 61

84. Şeyhoğlu Sk. No. 2

Şehir Bölgesi

85. Gümüş Sk. No. 30

86. Kaçak No. 1

87. Sarı Topraklı Sk. No. 1

T. 5.2. Gövdenin Düz Olduğu Örnekler

Şehir Bölgesi

88. Ulukavak Sk. No. 16

89. Ulukavak Sk. No. 16/A

90. Ulukavak Sk. No. 8/B

T.5.3. Gövdenin Tamamen Bitkisel Motifli Olduğu Örnekler

Bağlar Bölgesi**91.** Develik Sk. No. 41**Şehir Bölgesi****92.** Karakol Giriş Kapısı**T.6. El Biçimli Tokmaklar****Bağlar Bölgesi****93.** Değirmenbaşı Sk. No. 65**94.** Taşlıboğaz Sk. No. 26**ÇİZİM (bkz.: s. 1378, 1380-1386) VE RESİM LİSTESİ (bkz.: s. 1551-1583)**

Çizim 1: Bir Safranbolu kapısında halka, tokmak, kilit, mandal ve aynaların konumlanması

Çizim 2: H.1. Dört Bölümlü Halka**Çizim 3:** H.2. Üç Bölümlü Halka**Çizim 4:** Bölümleriyle Tokmak**Çizim 5:** T.1. Düşey bir çubuk şeklinde olan düz tokmaklar

Çizim. 6: T.2. Düşey bir çubuk şeklinde olup, alt bölüme doğru bir kıvrım yapan tokmaklar

Çizim 7: T.3. Düşey bir çubuk şeklinde olup, orta kısmında dışa doğru bir kıvrım yapan tokmaklar

Çizim 8: T.4. Düşey bir çubuk şeklinde olup, ayrı bir tutma yerine sahip olan tokmaklar

Çizim 9: T.5.1. Gövdenin volütlü olduğu örnekler**Çizim 10:** T.5.2. Gövdenin düz olduğu örnekler**Çizim 11:** T.5.3. Gövdenin tamamen bitkisel motifli olduğu örnekler**Çizim 12:** T.6. El biçimli tokmaklar**Resim1:** Bağlar Bölgesi Develik Sk. No. 10**Resim 2.** Bağlar Bölgesi Kurtuluş Cad. No. 11**Resim 3:** Şehir Bölgesi Ulukavak Sk. No. 8/A**Resim 4:** Şehir Bölgesi Karaüzüm Sk. Paşa Konağı**Resim 5:** Kastamonu**Resim 6:** Daday**Resim 7:** Bağlar Bölgesi Köyiçi Sk. No.Yok**Resim 8:** Bağlar Bölgesi Kileci Sk. No. 4**Resim 9:** Şehir Bölgesi Kaçak No. 11**Resim 10:** Kastamonu

- Resim 11:** Tosya
Resim 12: Çorum
Resim 13: İzmir
Resim 14: Kula
Resim 15: Cumalıkızık
Resim 16: Zeytinbağı
Resim 17: Bağlar Bölgesi Değirmenbaşı Sk. No. 55
Resim 18: Kula
Resim 19: Kastamonu
Resim 20: Çorum
Resim 21: Sivrihisar
Resim 22: Şehir Bölgesi Çarşı Yokuşbaşı Sk. No. 9
Resim 23: Kula
Resim 24: Bartın
Resim 25: Çorum
Resim 26: Şehir Bölgesi Kışlayanı Sk. No. 15
Resim 27: Bartın
Resim 28: Bağlar Bölgesi Değirmenbaşı Sk. No. 11
Resim 29: Şehir Bölgesi Kaçak No. 1
Resim 30: Bartın
Resim 31: Kastamonu
Resim 32: Küre
Resim 33: Tosya
Resim 34: Daday
Resim 35: Zeytinbağı
Resim 36: Sivrihisar
Resim 37: Beypazarı
Resim 38: Cumalıkızık
Resim 39: Edirne
Resim 40: Tekirdağ
Resim 41: Şehir Bölgesi Ulukavak Sk. No. 16/A
Resim 42: Bartın
Resim 43: Zeytinbağı
Resim 44: Kırklareli

Resim 45: Sivrihisar

Resim 46: Bağlar Bölgesi Develik Sk. No. 41

Resim 47: Şehir Bölgesi Karakol Giriş Kapısı

Resim 48: Bartın

Resim 49: Kula

Resim 50: Şirince

Resim 51: Tosya

Resim 52: Bağlar Bölgesi Taşlıboğaz Sk. No. 26

Resim 53: Kastamonu

Resim 54: Tosya

Resim 55: Beypazarı

Resim 56: Çorum

Resim 57: Denizli

Resim 58: Küre

Resim 59: Eskişehir

Resim 60: Bartın

Resim 61: Tire

Resim 62: Gaziantep

Resim 63: İzmir

Resim 64: Şirince

Resim 65: Kahramanmaraş

